

Петренко К. В.

канд. економ. наук, доцент
ORCID ID: 0000-0002-2322-9030

Давидович А.Є.

Національний технічний університет України
«Київський політехнічний інститут імені Ігоря Сікорського»

АНАЛІЗ РОЗВИТКУ АГРОПРОДОВОЛЬЧОГО СЕКТОРУ УКРАЇНИ

АНАЛИЗ РАЗВИТИЯ АГРОПРОДОВОЛЬСТВЕННОГО СЕКТОРА УКРАИНЫ

ANALYSIS OF UKRAINE AGRI-FOOD SECTOR

В статті досліджено сутність та динаміку розвитку агропродовольчого сектору економіки України. Стаття охоплює теоретико-методологічні аспекти становлення та розвитку агропродовольчого сектору економіки України. У статті розкрито теоретичні аспекти формування світового ринку агропродовольчого сектора та визначено фактори впливу на розвиток ринку. Також проаналізовано сучасний стан розвитку ринку аграрної продукції України та його можливостей в сучасному світовому економічному просторі, а саме досліджено основні тенденції щодо впливу східного партнерства за останні роки. На основі проведеного аналізу обґрунтована необхідність стосовно розробки ряду рекомендацій щодо стратегії розвитку агропродовольчого сектору економіки України.

Ключові слова: агропродовольчий сектор економіки, аграрна політика, агропродовольчий ринок.

В статье исследована сущность и динамику развития агропродовольственного сектора экономики Украины. Статья охватывает теоретико-методологические аспекты становления и развития агропродовольственного сектора экономики Украины. В статье раскрыты теоретические аспекты формирования мирового рынка агропродовольственного сектора и определены факторы, влияющие на развитие рынка. Также проанализировано современное состояние развития рынка аграрной продукции Украины и его возможностей в современном мировом экономическом пространстве, а именно исследованы основные тенденции влияния восточного партнерства за последние годы. На основе проведенного анализа обоснована необходимость по разработке ряда рекомендаций по стратегии развития агропродовольственного сектора экономики Украины.

Ключевые слова: агропродовольственный сектор экономики, аграрная политика, агропродовольственный рынок.

In the article the essence and dynamics of the agri-food sector in Ukraine. The article covers the theoretical and methodological aspects of the formation and development of the agri-food sector in Ukraine. In the article the theoretical aspects of the global market agri-food sector and the factors influence the development of the market. Also analysed the current state of development of agricultural market of Ukraine and its possibilities in the modern world economy, namely the basic tendencies on the impact of Eastern Partnership in recent years. Based on the analysis of the necessity of developing a set of recommendations concerning the strategy of Ukraine agri-food sector.

Keywords: agri-food sector, agricultural policy, agri-food market.

Вступ. Сталі тенденції до нарощування обсягів виробництва сільськогосподарської продукції, поряд з динамічним зростанням населення

планети, забезпечили розвиток і поглиблення зовнішньої торгівлі аграрною продукцією та продуктами харчування, яка є однією з головних передумов економічного зростання багатьох країн світу.

Глобальний розвиток міжнародної економіки і торгівлі пов'язані з діяльністю національних агропродовольчих ринків в кожній державі зокрема. Прямий вплив на їх подальший розвиток мають не тільки соціальні взаємозв'язки у різних галузях економіки країн світу, а й рівень інтернаціональної, вигідної співпраці з метою освоєння сучасних взаємовигідних підходів у розвитку зовнішньоторгівельних зв'язків в аграрній сфері.

Проблемам, пов'язаним з розвитком аграрного сектору, його роллю на світовому агропродовольчому ринку, реалізацією євроінтеграційних перспектив, формуванням послідовної та цілеспрямованої політики аграрних реформ, присвячені наукові праці багатьох вчених-економістів. Найбільш відомими є роботи О. М. Бородіної [4], В. І. Власова [3], П. І. Гайдуцького [6], В. І. Губенка [1], Т. О. Зінчук [11], С. М. Кваші [5], Л. І. Михайлової [12], Т. О. Осташко [13], Б. К. Супіханова [15], В. М. Трегобчука [10], Б. Й. Пасхавера [10] та ін.

Однак, наявні відмінності в окремих їх точках зору стосовно перспектив зовнішньоекономічних векторів розвитку агропродовольчого ринку України у світовому економічному просторі підтверджують складність й актуальність цієї проблеми, що зумовлює необхідність подальших наукових досліджень.

Постановка завдання. Метою дослідження є аналіз та динаміка розвитку аграрного сектору економіки України. Обґрунтування необхідності даного дослідження полягає в моделюванні сучасних партнерських відносин України з країнами ЄС в аграрному бізнесі.

Методологія. У процесі дослідження використані досягнення різних світових методологічних шкіл та задіяні загальнонаукові методи (зокрема: аналізу, синтезу, структуризації, узагальнення та інші).

Основні результати дослідження. В умовах євроінтеграції економіки України перед сільським господарством та агропродовольчим ринком, які традиційно вважаються важливими ланками національної економіки постають нові задачі щодо зростання та стимулювання експортного потенціалу та ризику, які обмежують можливості українських виробників агропродукції.

Таким чином, для вирішення поставлених задач необхідно визначити найбільш дієві чинники і передумови диверсифікації українського аграрного експорту на європейський ринок сільськогосподарських товарів та змоделювати сучасні партнерські відносини України з країнами ЄС в умовах дії «Східного партнерства».

В нинішніх умовах глобальний агропродовольчий ринок характеризується наступними тенденціями: по-перше – це поступове збільшення потреб населення в продуктах харчування, порівняно з обсягами

їх виробництва, а звідси й підвищення темпів приросту сукупного попиту на продовольчі товари, порівняно із темпами нарощування обсягів пропозиції.

По-друге – сталі тенденції зростання цін на продовольчі товари. Звідси, проблема фізичної та економічної доступності продуктів харчування для населення загострюється, а в окремих регіонах залишається не вирішеною.

По-третє – інтенсивний розвиток біоенергетики – галузі, яка тісно пов'язана із сільськогосподарським виробництвом, що зумовлює кардинальний перегляд країнами-експортерами структури посівних площ в бік "паливних" культур.

По-четверте – зниження рівня світових запасів продовольства, зокрема, зумовлене попередніми факторами. У контексті зазначених тенденцій та з урахуванням глобалізації світового господарства можна зробити висновок, що виробництво аграрної продукції та продовольства втрачає свою національну ізольованість і така ситуація, в цілому, може задовольняти як виробника, так і споживача.

Посилена вага на світовий агропродовольчий ринок дає можливість примножувати роль аграрному сектору України, а також відповідно стимулювати збільшення припливу закордонних капіталовкладень в сільськогосподарське виробництво нашої держави, створювати нові спільні підприємства, і водночас актуалізує проблему подальшого розвитку вітчизняного агропродовольчого ринку в умовах теперішніх пріоритетів міжнародної інтеграції.

Досліджуючи умови та перспективи інтеграції економіки України у міжнародну світову спільноту слід зауважити, що її трансформація у рівноправного партнера економічно розвинених країн стримується невисокою продуктивністю і культурою с/г виробництва; застосуванням несучасних технологій, що визначає низьку якість та високу собівартість продукції. Тому, ресурсна орієнтація українського експорту робить зовнішньоторговельні позиції України вразливими, оскільки попит на сировинні товари є непостійним і характеризується значною ціновою мінливістю. Україна суттєво програє розвиненим європейським країнам за показниками продуктивності праці в аграрному секторі. Основною причиною подібного відставання є застарілий рівень технологій в агропромисловому комплексі нашої держави. Скорочення даного розриву в продуктивності праці є неможливим без масштабного реформування аграрного сектору, залучення значних інвестицій, трансферу технологій, реорганізації професійної освіти. Впровадження таких нововведень можливе лише завдяки посиленій ролі держави у здійсненні фундаментальних реформ щодо розвитку аграрного сектору.

Дослідження динаміки розвитку поставки агротоварів показали, що найбільше на європейський ринок Україна поставляє зернові, соняшникову олію і насіння соняшникових культур. Так, за період 2000–2016 рр. обсяг українського експорту агропродовольчих товарів зріс з 1,1 млрд дол. США до 17,9 млрд дол. США, або в 15,7 рази, і становив 1,3% від загального експорту на світовому агропродовольчому ринку [3].

Виходячи зі статистичних даних, можна стверджувати, що вітчизняні виробники використовують можливості експорту продукції переробки із високою доданою вартістю на ринок ЄС.

Дослідження показують, що збільшення обсягів агропромислового виробництва в Україні призвело до зростання експорту сільськогосподарської продукції. За даними Державної служби статистики, питома вага аграрної продукції в структурі загального експорту України зросла з 12,5% у 2009 р. до 26,0% у 2016 р. В той же час обсяг експорту зріс з 4,3 до 17,9 млрд дол. США, або більше ніж у 4 рази (табл. 2.2).

Експорт цієї продукції на 58% перекиває імпорт. В Україні зовнішньоторговельний баланс за чотирма групами агропродовольчих товарів, як правило, позитивний, а вивіз продовольства майже у 2,4 рази перевищує ввіз.

Таблиця 1

Динаміка обсягів експорту продукції АПК України в 2010–2016 рр.,
млн. дол. США

Показники	Роки								2016 р. до 2009 р., разів
	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	
Рослинницька продукція	1695,8	1951,1	1726,4	5577,1	5034,9	3976,3	5532,1	9213,9	5,4
Тваринницька продукція	732,2	396,5	744,2	783,4	596,0	771,4	936,6	961,3	1,3
Продукція олійно-жирової промисловості	587,2	971,4	1718,0	1945,8	1796,0	2617,3	3396,4	4211,5	7,2
Продукція харчової промисловості	1291,7	1394,1	2056,2	2524,3	2088,0	2571,1	2939,0	3493,9	2,7
Експорт продукції АПК – всього	4307,0	4713,4	6247,7	10830,6	9514,9	9936,1	12804,1	17880,6	4,2

Складено авторами на основі джерела [2]

Найбільшу частину експорту аграрного сектора вже протягом трьох років складає рослинництво - 49% на суму понад 7,9 млрд. дол. США, 24% становить експорт жирів та олій рослинного і тваринного походження на суму 3,3 млрд. дол. США (рис. 1).

Варто зазначити, що з 2011р. по 2013 р. спостерігався щорічний спад експорту цієї групи товарів на 3%, проте в 2014-2015р. він зріс на 2%, що пояснюється високим попитом на соняшникову олію та зниженням попиту на готову харчову продукцію, яка склала 22% в 2015 р. (2,9 млрд. дол. США).

Експорт живих тварин та продуктів є найменшою категорією в 5% і складає лише 1 млрд. дол. США, що пояснюється попитом на продукцію на вітчизняному ринку та складністю виходу на зарубіжні ринки.

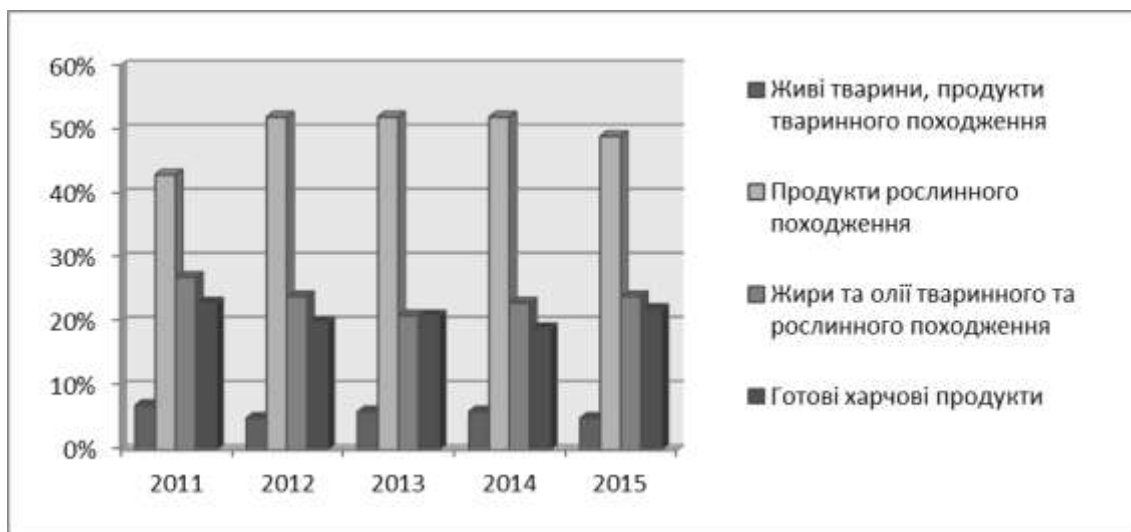

Рис.1. Товарна структура експорту сільськогосподарських продуктів України в 2011-2015 рр., %

У світовому вимірі Україна веде експортні й імпорتنі операції з агропродовольчими товарами із 117 країнами на різних сегментах світового ринку: азійському, європейському, африканському, країн СНД та інших країн. Більше половини обсягу експорту продукції вітчизняного АПК забезпечується продуктами рослинного походження (49% у 2015 р.), в основному за рахунок продажу зернових культур: пшениці, кукурудзи, ячменю. Це, в свою чергу, спричинило суттєве розширення торговельних зв'язків. Досліджуючи статистичні дані 2015 р. помітно, що країн СНД складають лише 25% загального і 12% сільськогосподарського експорту, тоді як в Європі ці показники склали 32% і 27%. За чотири роки Україна суттєво розширила свій доступ на східний ринок і тепер цей регіон складає 28% загального експорту і 39% товарів сільського господарства.

Таким чином, можна стверджувати, що країни Східного партнерства для України є перспективним ринком збуту та представляє можливість реалізації експортного потенціалу, особливо для аграрного сектору (рис. 2).

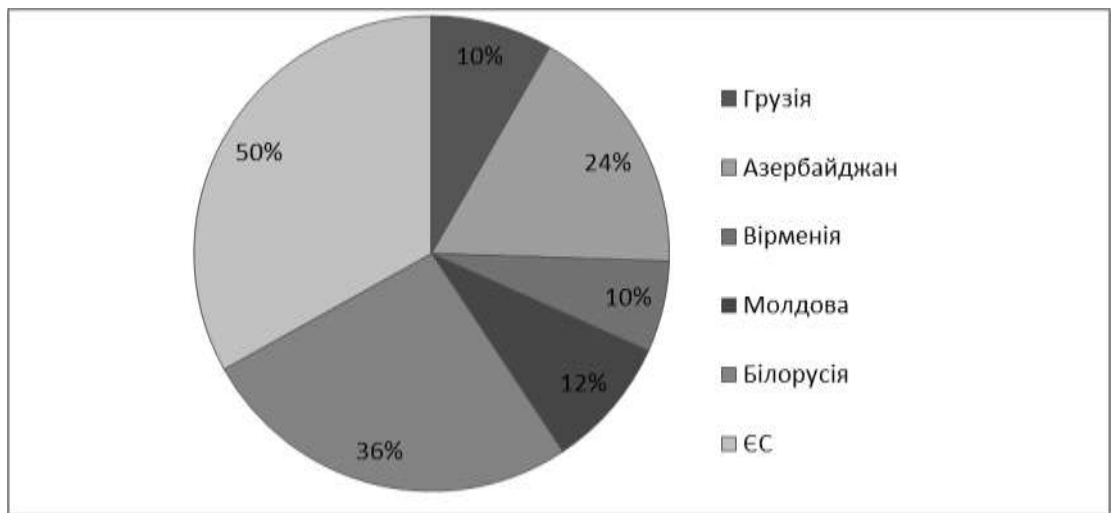

Рис.2. Географічна структура експорту товарів сільського господарства України в країни ЄС та країн, що входять до складу Східного партнерства в 2015 р. в%.

Так, якщо у 2009 р. географія експорту включала 75 країн, то у 2016 р. вже 101, або на 26 країн більше [3]. Головними імпортерами української пшениці у 2009–2016 рр. були ЄС, Білорусія, Азербайджан, які за ці роки імпортували відповідно 7,6; 6,0; 4,2; і 3,0 млн. тонн [2].

Основними партнерами України з імпорту кукурудзи була Білорусь закупивши відповідно 1,1; 5,5; 3,9; 1,8 і 8,2 млн. тонн [2]. Головними імпортерами важливої зернової культури – ячменю були країни Близького Сходу: Азербайджан, Грузія, що вивезли з України за 2009–2016 рр. понад 18,3 млн. тонн [2].

Аналіз динаміки експорту цін на зернові культури показав існування синхронного коливання з коливанням середньосвітових цін. Впродовж досліджуваного періоду (2009–2016 рр.) ціни на пшеницю, кукурудзу і ячмінь були нижчими порівняно не тільки із середньосвітовими, а й з цінами експорту зернових культур США. Першопричиною є постачання на світовий ринок менш якісної зернової продукції, яка впливає на рівень експортної ціни.

Разом з тим, поряд з позитивними тенденціями зростання експорту тваринницької продукції за 2009–2016 рр. в 1,3 рази, питома вага її експорту в загальному продукції АПК щорічно знижується – від 17,0% у 2009 р. до 5,4% у 2016 р. [2]. Географія експорту охоплювала 117 країн-імпортерів. Основна частина експорту тваринницької продукції припадає на ринки країн СНД – 81,9% і лише 3,1% експортується до країн Європи. Це зумовлено, перш за все, низькою якістю українського м'яса, молока та молочних продуктів, які за критеріями проходять тільки на ринки країн СНД, багато з яких поки що не підвищили свої стандартні вимоги до рівня стандартів країн ЄС.

Разом з тим, обсяги експорту переважної більшості тваринницької продукції з України до ЄС незначні, у 2016 р. вони становили (у кг): велика

рогата худоба – 0, свиней – 0, овець, кіз – 0, курей живих – 0; м'яса(свіжого) – 1993,7, м'яса(мороженого) – 1246,7, свинини – 11032,3, баранини або козлятини – 104,5, м'яса та їстівних субпродуктів свійської птиці – 32780444,5, риби свіжої – 350,9, молока та вершків, незгущених та без додання цукру чи інших підсолоджувальних речовин – 8967,6, молока та вершків, згущених та з доданням цукру чи інших підсолоджувальних речовин – 397888,4, масла – 161071,5, сирів всіх видів і кисломолочних сирів – 6806,2[2].

Зауважимо, що серед основних груп агропродовольчої продукції найбільш стрімко зросла за досліджуваний період (2009–2016 рр.) вартість експорту продукції олійно-жирової промисловості – від 587,2 до 4211,4 млн дол. США, або у 7,2 рази. Основою експорту цієї групи товарів є соняшникова олія. Загальні її обсяги зросли від 545,8 у 2009 р. до 3974,4 млн дол. США у 2016 р., або у 7,3 разу. Загальне зростання обсягів експорту соняшникової олії пов'язано з розширенням експорту з 45 країн світу у 2009 р. до 94 – у 2016 р. [2].

Соняшникова олія українського походження на зовнішніх ринках, зокрема на азійському і європейському, успішно конкурує з пальмовою та оливковою оліями, які є історичними споживчими уподобаннями населення країн та континентів. На протязі останніх років у зв'язку із посиленням попитом на ріпакову олію на міжнародному агроринку стратегічною експортною олійною сільськогосподарською культурою є ріпак та продукти його переробки.

Для економіки України важливе значення має зростання експорту головних харчових продуктів впродовж 2009–2016 рр. у 2,7 рази, або на 2,2 млрд дол. США. Найістотніше експорт зріс до країн Європи – більш ніж у 5 разів та до країн Азії – 4,4 разу. Дещо меншим є зростання експорту готових харчових продуктів до країн Африки – 2,5 разу і СНД – 2,2 разу [2]. На думку фахівців, існує перспектива розширення сегментів вітчизняних готових харчових продуктів на ринках країн Європи та Азії [3, с. 23].

Зазначимо, що із вступом України у СОТ відбулися суттєві зміни співвідношення експорту за всіма чотирма групами товарів АПК. Так, якщо у 2007 р. перед набуттям членства в СОТ питома вага продукції рослинного походження становили 27,6%, продукція тваринництва – 12,0%, продукція олійно-жирової промисловості – 27,5% і продукція харчової промисловості – 32,9%, то у 2016 р. питома вага продукції рослинництва підвищилася до 51,5%, а продукції тваринництва, олійно-жирової та харчової промисловості знизилася відповідно до 5,4; 23,6 і 19,5% [2].

Дослідження показують, що за період з 2009 по 2016 р. найбільш динамічно зріс експорт агропродовольчої продукції АПК України в країни Африки – у 7,9 разу, тоді як на ринки країн Азії – 6 разів, Європи – 5,1 разу і країн СНД – лише 1,9 разу (табл. 2).

Таблиця 2

Динаміка обсягів експорту агропродовольчої продукції з України за сегментами світового ринку в 2009–2016 рр., млн. дол. США

Показники	Роки								2016 р. до 2009 р., разів
	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	
Обсяги експорту агропродовольчої продукції – всього	4307,0	4713,4	6247,7	10830,6	9514,9	9936,1	12804,1	17880,6	4,2
Азія	958,9	1327,4	1383,7	2945,9	3563,4	3271,7	4319,2	5742,9	6,0
Африка	440,7	413,9	513,6	866,9	1292,1	1379,5	1537,9	3488,2	7,9
Країни СНД	1908,4	1648,6	2644,6	3694,0	2444,0	3225,2	3625,0	3572,7	1,9
Інші країни	34,6	43,4	31,7	135,5	88,7	88,1	102,5	116,9	3,4

Складено авторами на основі джерела [2]

За 2009–2016 рр. африканський сегмент українського експорту зріс з 440,7 до 3488,2 млн дол. США в основному за рахунок імпорту з України зернових культур – 71,2% і соняшникової олії – 23,0%. Серед крупних інтегрованих міжнародних об'єднань з імпорту української агропродовольчої продукції є країни Митного союзу, питома вага яких у структурі експорту України у 2016 р. знизилась до 15,5%. Відбулась поступова втрата в минулому традиційного і найвагомішого для України сегмента ринку країн СНД, на який припадала основна частка українського агропродовольчого експорту (44,3% у 2009 р.), з якої понад 90% продукції з глибоким ступенем переробки є впливом ряду факторів у проведенні зовнішньоторговельної політики, перш за все, Росії, яка була головним покупцем молочної та м'ясної продукції українського виробництва [4, с. 18].

Висновки. Отже, за результатами дослідження зовнішньоекономічних векторів розвитку агропродовольчого ринку України можна зробити висновок, що Україна не повинна обмежувати відносини з іншими сегментами світового продовольчого ринку – країнами Азії, Африки, Митного союзу.

Основними напрямками щодо розвитку агропродовольчого сектору є:

- забезпечення ефективного землекористування на основі завершення земельної реформи;
- оптимізація системи урядової підтримки агропромислового комплексу та збільшення інвестицій у галузь;

- розвиток зовнішньоекономічних відносин та сприяння міжнародній торгівлі; - забезпечення сталого розвитку сільських територій;
- адаптацію процесів агропромислового виробництва до європейських вимог.

Теоретичне та практичне значення результатів дослідження показали, що зміна зовнішніх пріоритетів для економіки України, і особливо в сільському господарстві — це шанс для модернізації виробничих відносин та більш ефективного використання виробничих можливостей, як в аграрній сфері так і багатьох суміжних, оскільки східне партнерство суттєво впливає на розвиток аграрного сектору економіки України.

Наукова новизна проведеного дослідження полягає в системному підході до аналізу в агропромисловому комплексі України, стосовно причин та наслідків організації сучасної моделі розвитку аграрної сфери в умовах східного партнерства та євроінтеграції.

Практична значущість дослідження полягає у використанні методів управління та прийняття рішень, на основі виявлених в аналізі причинно-наслідкових зв'язків з можливостями створення сучасного агропромислового комплексу України.

Література:

1. Губенко В. І. Механізм зростання конкурентоспроможності товарів АПК на світовому ринку / В. І. Губенко // Агроінком. – 2003. – № 1–2. – С. 58–62.
2. Офіційний веб-сайт Державної служби статистики України [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.ukrstat.gov.ua/>.
3. Експорт та імпорт продукції аграрного сектору України: стан та тенденції / [Кваша С. М., Власов В. І., Кривенко Н. В. та ін.] ; за ред. С. М. Кваши. – К. : ННЦ ІАЕ, 2013. – 80 с.
4. Аграрний сектор України на шляху до євроінтеграції : моногр. / авт. кол. : М. Бетлій та ін. ; за ред. О. М. Бородіної. – Ужгород : ІВА, 2006. – 496 с.
5. Кваша С. М. Стан та тенденції розвитку сільського господарства країн- членів Європейського Союзу / С. М. Кваша, К. С. Кваша. – К. : ННЦ ІАЕ, 2013. – 40 с. В. Дудар Основні тенденції розвитку ... Вісник ТНЕУ № 1, 2014 р. 89
6. Гайдуцький П. І. Україна і ЄС: проблеми інтеграції [Електронний ресурс] / П. І. Гайдуцький. – Режим доступу : <http://gazeta.dt.ua/international/ukrayinayes-problemi-integraciyi-.html>.
7. Кваша С. М. Про наукове забезпечення розвитку зовнішньоекономічної діяльності в аграрному секторі в умовах нових пріоритетів міжнародної інтеграції / доповідь на Заг. зборах Відділення аграр. економіки та продо-вольства НААН України ННЦ ІАЕ. – К., 2013.
8. Гайдуцький П. І. Україна і Митний Союз: проблеми інтеграції [Електронний ресурс] / П. І. Гайдуцький. – Режим доступу : http://dt.ua/columnists/ukrayina-imitniy-soyuz-problemi-integraciyi-119273_.html.
9. Експорт української сільгосппродукції до ЄС зріс на 16% [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://agroconf.org/content/eksport-ukrayinskoyisilgospprodukcii-do-ies-zris-na-16>.
10. Забезпечення конкурентоспроможності аграрного сектора економіки України на внутрішньому та зовнішньому ринках : наук. доповідь / за ред. акад. УААН В. М. Трегобчука, чл.-кор. УААН Б. Й. Пасхавера. – К. : Ін-т екон. та прогнозув., 2007. – 260 с.
11. Зінчук Т. О. Європейська інтеграція: проблеми адаптації аграрного сектора економіки : моногр. / Т. О. Зінчук. – Житомир : ДВНЗ “Держ. агроєколог. ун-т”, 2008. – 384 с.

12. Михайлова Л. І. Стратегічні напрями зовнішньоекономічної діяльності в аграрному секторі України у контексті реалізації інтеграційних прагнень : зб. матеріалів Всеукр. конгресу вчених економістів-аграрників “Стратегія розвитку аграрного сектору економіки на період до 2020 року” – К. : ННЦ ІАЕ, 2013. – С. 281–286.

13. Осташко Т. О. Внутрішній агропродовольчий ринок України в умовах СОТ / [Осташко Т. О., Волощенко Л. Ю., Ленінова Г. В.] ; НАН України ; Ін-т екон. та прогноз. НАН України. – К., 2009. – 208 с.

14. Осташко Т. О. Розвиток аграрного сектору економіки України в умовах світових інтеграційних процесів / Т. О. Осташко // Збірник матеріалів Всеукраїнського конгресу вчених економістів-аграрників. – К. : ННЦ ІАЕ, 2012. – С. 228–232.

15. Супіханов Б. К. Розвиток ринків аграрної продукції : моногр. / Б. К. Супіханов. – К. : ННЦ ІАЕ, 2009. – 538 с.